

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА: ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ

© Жовтанецька О.О., 2002

Розглядаються проблеми підвищення продовольчої безпеки населення. На основі аналізу агропромислового виробництва обґрунтовується можливість збільшення виробництва продовольчих товарів і насичення ними внутрішнього ринку. Одночасно розглядаються питання зростання доходів населення і підвищення їх купівельної спроможності.

The main issue of this article is how to increase food safety. The ways to increase production of food products and saturation of internal market with those products are considered based on analysis of agricultural production. The issues of population income and population buying power increase are also considered in this article.

Підвищення рівня продовольчої безпеки держави і створення достатку продовольчих товарів, зростання життєвого рівня населення і його добробуту є одним із найважливіших завдань державної аграрної політики.

За глобальністю і масштабністю розв'язання таких проблем світова аграрна наука вперше зустрічається з необхідністю і складністю їх розв'язання. Адже аграрна криза призвела до таких великих катастрофічних наслідків, що це загрожує продовольчій безпеці нашого народу. Необхідно підкреслити, що продукти харчування належать до найцінніших ресурсів людства, оскільки вони задовольняють вкрай життєво необхідні і повсякденні потреби населення, без яких його існування неможливе. Ось чому стан і розвиток продовольчої сфери, яка виробляє продукти харчування, її продуктивність, висока стабільність та екологічна стійкість і економічна ефективність, є основним критерієм розвитку людської цивілізації. Звертаючи увагу на виняткове значення і незамінність продуктів харчування, їх наявний обсяг, баланс і асортимент та рівень забезпеченості ними населення, продовольчий достаток стає не тільки індикатором рівня розв'язання продовольчої проблеми, але і наріжним каменем, на якому ґрунтується національна безпека держави. Від того, наскільки потреби власного народу у високоякісних продуктах задовольняються власним аграрним виробництвом, такою ж мірою гарантується і національна безпека держави.

Виробництво сільськогосподарської продукції в Україні з кожним роком зменшується. Так, з 1990 по 2001 рр. виробництво зерна в Україні скоротилося з 51 до 39,7 млн. т, або на 12,4 млн. т, цукрових буряків – з 44,3 до 15,6 млн. т, або на 20,0 млн. т, городини – з 6,6 до 5,9 млн. т, або на 0,6 млн. т, винограду – з 0,8 до 0,3 млн. т, або на 0,3 млн. т, м'яса ВРХ – з 6,6 до 5,9 млн. т, або на 1 млн. т, свинини – з 1,5 до 0,6 млн. т, або на 0,7 млн. т, баранини з 45,8 до 15,4 тис. т, або на 66 тис. т, м'яса птиці з 708,4 до 238,9 тис. т, або на 0,6 тис. т, всього м'яса в забійній вазі – з 4,4 до 1,5 млн. т, або на 2,8 млн. т, молока – з 24,5 до 13,4 млн. т, або на 9,0 млн. т, яєць – з 13,3 до 9,6 млрд. шт., або на 4,5 млрд.

Найнижчої позначки воно досягло в 1999 р., коли валова продукція сільського господарства становила 48,6 %, в т. ч.: рослинництва – 52,6 % і тваринництва – 44,5 % від рівня 1990 р. В 2000 р. припинився спад виробництва рослинницької продукції і він становив 64,2 %, а в 2001 р. – тваринницької продукції і становив 45,3 % від рівня 1990 р. Але і ці показники далеко не задовольняють повноцінне харчування населення нашої країни.

Не маючи необхідної кількості сировинних ресурсів, харчова промисловість теж постійно скорочує виробництво своєї продукції. Найбільш катастрофічно скорочується виробництво м'яса і м'ясопродуктів – у 7,8 раза, ковбасних виробів – у 5,1 раза, молока і молокопродуктів у 6 разів, масла – у 2,5, цукру – у 3,3, хліба і хлібопродуктів – у 2,5 раза у 2001 р. порівняно з 1990 р.

Скорочення виробництва сільськогосподарської продукції і продовольчих товарів звело до мінімуму їх споживання (таблиця).

**Споживання продуктів харчування населенням України
(в кг на 1 жителя в рік)**

Види продукції	Раціональна норма споживання, кг	1990 р.	2001 р.	2001 р. в % до 1990 р.	в % до раціональної норми
М'ясо та м'ясопродукти	80	68,2	31,3	45,9	39,1
Молоко та молочні продукти	380	373,2	205,2	55,0	54,0
Яйця (шт.)	290	272	180	66,2	62,1
Риба та рибопродукти	20	17,5	11,0	62,8	55,0
Хлібні продукти	101	141	129,5	91,8	128,2
Картопля	124	131	139,5	106,5	112,5
Овочі і баштанні культури	161	102,5	104,8	102,2	65,1
Плоди, ягоди і виноград	90	47,4	26,4	55,7	29,3
Цукор	18	50	39,4	78,8	218,9
Олія	13	11,6	10,0	86,2	76,9
Калорійність середньодобового раціону харчування, ккал.	3500	3597	2711	75,4	-
в тому числі калорійність продуктів рослинного походження, ккал.	-	2572	2186	85,0	-
їх частка в %	-	71,0	80,6	113,5	-
Калорійність продуктів тваринницького походження	-	1025	525	51,2	-
їх частка в %	-	29,0	19,4	66,9	-

* Розраховано на основі статистичних даних.

Продовольче споживання є однією з важливих умов відтворення населення і робочої сили, ефективного використання трудових ресурсів, їх мотивації до праці. В умовах ринкової економіки особисте споживання продуктів харчування опосередковується соціально-економічними чинниками та економічною і продовольчою політикою держави, а також стратегією соціально-економічного розвитку країни. В цілому ж попит населення зумовлюється багатьма чинниками. До них належать насамперед чисельність населення, його вікова і статева структура, фізіологічні потреби окремих людей. Однак обсяг виробництва продовольчих товарів, його структура далеко не відповідають потребам у продовольстві і тим більше продовольчій безпеці населення. Тому, в перспективі розвиток агропромислового комплексу необхідно скоригувати відповідно до продовольчих потреб населення.

Реальні можливості сільського господарства України – щорічно виробляти як мінімум 55 млн. т зерна, 55 млн. т цукрових буряків, 3,0 млн. т соняшника, 25 млн. т картоплі,

7 млн. т городини, 3,0 млн. т плодів і ягід, 0,9 млн. т винограду, 5 млн. т м'яса (в живій вазі), 25 млн. т молока, 20 млрд. шт яєць.

Важливе значення в забезпеченні раціонального харчування населення має попит на продовольчі товари в необхідному асортименті. Однак він може бути реалізований за наявності в населення необхідних коштів і цін на ринку, за якими кожний покупець зможе собі купити весь асортимент продукції для повноцінного харчування. Як правило, ціни на екологічно чисті, високоякісні і дієтичні продукти харчування досить високі, а тому вони недоступні навіть для дитячого харчування.

За умов ринкової економіки особисте споживання продуктів харчування опосередковується соціально-економічними чинниками та продовольчою макро- і мікроекономічною політикою держави в плановій системі господарювання, що передувала сучасним ринковим відносинам, здійснювалося регулювання виробництва продовольчих товарів і цін на них та заробітної плати і доходів населення, жорсткий державний контроль за цінами і відповідна політика доходів населення створювали надлишок платоспроможного попиту над пропозицією. В умовах неотовареності грошової маси рівень споживання визначається передусім розвитком виробництва, обсяги якого залежать від наявності ресурсів, але не гальмуються труднощами збуту. Перехід до вільних цін докорінно змінив ситуацію. При збалансуванні попиту і пропозиції як рівень виробництва, так і рівень споживання обмежуються розмірами платоспроможного попиту, який визначає місткість внутрішнього ринку продовольства. Тому, реальні доходи населення необхідно розглядати як несучу макроекономічну конструкцію, від якої залежить стан всієї економіки і найбільше аграрної.

Перші кроки розбудови господарського комплексу України і його реформування відбулись без достатнього врахування фінансової ситуації і можливостей державного регулювання доходів населення. З початку реформи темпи падіння виробництва продукції ще не були такими катастрофічними. Так, у 1992 р. обсяг виробництва промислової продукції зменшився на 6 %, сільського господарства – на 8 %, але споживчі ціни за цей рік зросли у 21 раз, що практично знецінило усі нагромадження населення, а його реальні поточні доходи зменшилися у два рази.

Постійне зменшення доходів населення, відсутність будь-яких нагромаджень змушують населення відмовляти собі навіть у повноцінному харчуванні. За калорійністю харчування Україна за останніх десять кризових років перейшла від рівня розвинутих країн світу до найнижчої межі продовольчої безпеки (2500 ккал.), а за споживанням протеїнів тваринницького походження опинилася значно нижче цієї межі. Потрібно зазначити, що у США середньодобовий раціон одного жителя становить 3630 ккал, в тому числі 1307 ккал. продукції тваринного походження. За загальною калорійністю раціон пересічного громадянина США перевищує економічний показник України на 43 %, а за споживанням продуктів тваринного походження у 2,5 рази. Причому середня українська сім'я витрачає на продукти харчування до 60 % свого сімейного бюджету, тоді як американська лише 11 %.

За даними розрахунків Інституту економіки НАН України вартість 1 тис. ккал. рослинного походження коштує споживачу 50 коп., тоді як тваринницька – 3 гривні. Отже, в цих умовах відбувається погіршення харчування населення і його переорієнтація на рослинницьку продукцію.

Зменшення реальних доходів населення привело до значної натуралізації продовольчого забезпечення. Сільське населення стало виробляти продукти виключно для

власних потреб. Велика кількість дрібних фермерських господарств не здатна виробляти необхідну кількість товарів для повного заповнення місткості ринку. Так, при зменшенні продовольчого споживання на 30 % роздрібний товарооборот продуктів харчування за 1990 – 2001 рр. скоротився приблизно в 5 разів. Статистика бюджетів населення показує, що сьогодні лише третина спожитого продовольства реалізується за гроші. Ця особливість національного продовольчого ринку зумовлена великим дисбалансом розвитку дрібних і великих сільськогосподарських підприємств. Особисті господарства населення заледве задовольняють власні потреби у продовольстві, а великі – знаходяться ще на стадії реформування і організаційного господарського зміцнення і вони не в змозі виробляти достатню кількість продукції для повного насичення нею продовольчого ринку. Для підвищення купівельної спроможності населення важливе значення має призупинення такої негативної тенденції, як постійне падіння реальних доходів населення. Звідси випливає проблема ефективного механізму антиінфляційного захисту населення.

Отже, всі реформи в аграрній сфері економіки, навіть за умови їх здійснення, спроможні лише підвищити ефективність агропромислового виробництва. Обсяги виробництва можуть зростати тільки за умов збільшення місткості внутрішнього ринку і максимального насичення його продовольчими товарами. Наприкінці 90-х років ХХ ст. рівень продовольчої безпеки знизився до критично небезпечної межі. Критичним вважається рівень споживання продовольства у половинному обсязі від науково-обґрунтованих норм, до яких Україна наблизилась у 1998 – 2001 рр. Насамперед це стосується м'яса, риби, молочних продуктів, яєць, плодово-ягідної продукції і винограду. Такий стан є результатом катастрофічного зменшення виробництва сільськогосподарської продукції та основних видів продукції харчування.

Отже, новий курс аграрної політики і подальший розвиток реформ повинен бути спрямований на удосконалення функціонально-компонентної і територіальної структури АПК, його повну структурну завершеність і збалансованість, підвищення економічної ефективності функціонування АПК, переведення його на високу інтенсивну та індустріальну основу, розвиток багатокладної економіки, розширення товарно-грошових відносин, переходу до ринкової економіки, підвищення мотивації до праці, господарської, комерційної та інноваційної діяльності, податкової, фінансово-кредитної, страхової і митної політики, створення сприятливого економічного середовища для розвитку аграрного сектора економіки, удосконалення економічних, технологічних і організаційно-господарських зв'язків між сільськогосподарськими і промисловими підприємствами, розширення зовнішньоекономічних зв'язків, забезпечення стабільного нарощування агропромислової продукції і поліпшення соціально-економічних умов життя на селі.

1. Національна програма розвитку агропромислового виробництва і соціального відродження села на 1999 – 2010 роки / Економіка АПК. – 1999. – № 6. – С. 3 – 47. 2. Про стратегію трансформації АПК і забезпечення продовольчої безпеки України: Наукова доповідь / За ред. академіка НАНУ і УААН І.І. Лукінова та академіка УААН П.Т. Саблука // Економіка АПК. – 2000. – № 8. – С. 3 – 29. 3. Державний комітет статистики України "Сільське господарство України за 2001 р. Статистичний збірник. – Київ, 2002. – 285 с. 4. Державний комітет статистики України. Статистичний щорічник України за 2001 р. – Київ, 2002. – 644 с.